

---

## TIJD EN GESCHIEDENIS

DR. W.J. VAN DER DUSSEN

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft zich in de loop der jaren binnen het Angelsaksische taalgebied een bloeiende literatuur ontwikkeld op het terrein van de geschiedfilosofie. De discussies op dit terrein zijn, hoewel zij de geschiedwetenschap betreffen, bijna uitsluitend door filosofen gevoerd. Om redenen waar hier niet nader op zal worden ingegaan, is er nauwelijks sprake van enig contact tussen filosofen en historici met betrekking tot geschiedfilosofische vragen.<sup>1</sup> Mede hierdoor heeft zich een opmerkelijke ontwikkeling voorgedaan, die als volgt kan worden weergegeven.

De eerste Angelsaksische filosofen die zich met de geschiedwetenschap bezighielden, zoals Mandelbaum, Morton White en Hempel, oriënteerden zich, ook bij hun wetenschapsfilosofische analyses van de geschiedwetenschap, in eerste instantie op de natuurwetenschappen en - in tegenstelling tot hun Duitse collega's zo'n halve eeuw daarvoor - niet op de bijzondere kenmerken van de geschiedwetenschap zelf. Zo werd laatstgenoemde wetenschap geconfronteerd met aspecten als de objectiviteit en meer exacte vormen van verklaren, zoals deze in de natuurwetenschappen gebruikelijk zijn. Historici konden dergelijke filosofische exercities met een gerust hart negeren, omdat deze in het geheel geen rekening hielden met de typische kenmerken van hun vak. Zij konden er zelfs een bevestiging in vinden voor hun traditionele afkeer van de filosofie.

Het aardige echter van de Angelsaksische discussies op het terrein van de geschiedfilosofie is, dat er van een duidelijke ontwikkeling kan worden gesproken en dat deze discussies in de loop der jaren 'verder' zijn gekomen. De positivistische en op de natuurwetenschappen georiënteerde analyses van de geschiedwetenschap zijn immers steeds meer onder druk komen te staan en hebben plaats moeten maken voor andere oriëntaties. Het boek van de Canadese filosoof W.H. Dray, *Laws and Explanation in History* (1957), waarin het positivistische verklaringsmodel fundamenteel wordt bekritiseerd heeft in deze ontwikkeling een belangrijke rol gespeeld en er zelfs min of meer de aanzet toe gegeven. Sindsdien hebben de discussies zich in toenemende mate gericht op de specifieke kenmerken van de geschiedwetenschap en de historische praktijk. Een aspect dat in dit verband steeds meer in de belangstelling kwam te staan - met name sinds Gallies *Philosophy and the Historical Understanding* (1964) - is het verhalende element in de geschied-

schrijving en de studie van F.R. Ankersmit, *Narrative Logic* (1983), is er het meest recente voorbeeld van.

Er is dus sprake van een duidelijke ontwikkeling in de geschiedfilosofische discussies van een wetenschapsfilosofische oriëntatie, die niet primair rekening wenst te houden met de bijzondere kenmerken van de geschiedwetenschap, naar een die dat uitdrukkelijk wel doet. Alle reden voor historici, zou men denken, om deze ontwikkeling met enthousiasme te begroeten. Niets is echter minder waar. Binnen de historische wereld deed zich namelijk, gelijktijdig met de bovengenoemde verschuiving in de geschiedfilosofische oriëntatie, ook een verschuiving voor, zij het dat deze zich in een tegengestelde richting bewoog: de aspecten van de geschiedwetenschap, die door filosofen met veel moeite als specifiek voor deze wetenschap naar voren waren gebracht en nader geanalyseerd, werden door de spraakmakende gemeente binnen de historische wereld - overigens geheel buiten de geschiedfilosofische discussies - in toenemende mate als 'traditioneel' aan de kaak gesteld en verworpen. Vooral de 'verhalende' geschiedschrijving moest het in dit verband ontgelden. Hier tegenover werd een meer 'moderne' geschiedwetenschap gepropageerd, die zich met behulp van kwantitatieve methoden - met de cliometrie als lokroep - in het bijzonder met problemen in de sociaal-economische sfeer diende bezig te houden. De geschiedwetenschap zou zo vooral 'wetenschappelijker' moeten worden. Deze tendens werd versterkt door de groeiende populariteit van de Franse Annales-school binnen de geschiedwetenschap, die haar geur van moderniteit met name mede vorm gaf door zich expliciet te verzetten tegen de 'traditionele' verhalende geschiedschrijving. Deze combinatie van een streven naar een positivistisch georiënteerde wetenschappelijkheid en een verwerpen van de 'verhalende' geschiedschrijving wordt door K. Bertels in zijn *Geschiedenis tussen Structuur en Evenement* kernachtig verwoord, als hij als zijn credo naar voren brengt: "*De historicus kan...met gerust hart ophouden zijn lezers een narratieve geschiedenis, een literair gestyleerd verhaal te presenteren. Niet alleen het geschiedbeeld maar ook het geschiedverhaal dient vergruizeld. Liever dan een hommage aan Kleio presentere de historicus een wetenschappelijk tekstboek, dat zoals een proeve van sociaal-empiries onderzoek betaamt, is toegelicht met tabellen, kaarten, berekeningen, modellen, tablo's en diagrammen*".<sup>2</sup>

Het voorgaande maakt duidelijk dat er zowel met betrekking tot de geschiedfilosofie als de theoretische oriëntatie binnen de geschiedwetenschap van een ontwikkeling sprake is. Het opmerkelijke hierbij is echter dat deze ontwikkelingen duidelijk tegengesteld zijn: de geschiedfilosofie beweegt zich, globaal gesproken, van een positivistische oriëntatie naar de 'traditionele' en 'verhalende' geschiedschrijving, terwijl de geschiedwetenschap zich van laatst genoemde geschiedschrijving beweegt naar een meer positivistische oriëntatie. Het enige blijvende en bepaald traditionele aspect bij dit boompje verwisselen is, dat de geschiedfilosofie en de geschiedwetenschap los van elkaar zijn blijven staan. Dit aspect wordt nog versterkt door het feit dat de Angelsaksische geschiedfilosofie, die de laatste decennia de discussies heeft beheerd, zich nog maar nauwelijks met de oriëntatie van de Annales-school heeft bezig gehouden. De oorzaak hiervan moet in de eerste plaats worden gezocht in de taalbarrière: Franse literatuur, die niet is vertaald blijft in feite in de Verenigde Staten of Engeland onbekend en in dit verband moet bijvoorbeeld worden geconstateerd dat Braudels beroemde *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Epoque de Philippe II* (1949) pas in 1972 in een Engelse vertaling is verschenen.

Gezien de hier geschetste situatie is het onlangs verschenen boek van de Franse filosoof Paul Ricoeur *Temps et Récit*, tome I (Paris, 1983) uitermate belangwekkend te noemen en een uitvoeriger bespreking alleszins waard. Ricoeur kan als een van de belangrijkste hedendaagse Franse filosofen worden beschouwd en zijn studies over de hermeneutiek, psychoanalyse en fenomenologie hebben in vertaling ook buiten Frankrijk grote bekendheid gekregen. Het is in dit verband ook van belang om op te merken dat hij zowel in de Verenigde Staten als Frankrijk doceert en eveneens in zijn geschriften blijkt geeft volledig thuis te zijn in de Angelsaksische filosofische traditie, die traditioneel nogal verschilt van de Europees-continentale. Afgezien van het feit dat *Temps et Récit* is gebaseerd op zowel de Angelsaksische als Europees-continentale literatuur is het belang van deze studie vooral hierin gelegen, dat voor het eerst door een filosoof uitdrukkelijk de Annales-school - en met name haar theoretische uitgangspunten - wordt betrokken bij een diepgravende analyse, die voor de geschiedfilosofie in het algemeen van groot belang geacht kan worden.<sup>3</sup>

Binnen de Annales-school neemt de figuur van Braudel en met name diens eerder genoemde *Méditerranée* al vele jaren een vooraanstaande plaats in. In laatstgenoemde studie maakt Braudel het langzamerhand overbekende onderscheid tussen de drie tijdsniveaux van de structurele, conjuncturele en evenementiële tijd. Tevens wordt Braudels benadering gekenmerkt door de hiervoor genoemde kritiek op de 'verhalende' geschiedschrijving, welke kritiek als kenmerkend voor de gehele Annales-school kan worden beschouwd. Het is in dit verband opmerkelijk dat Ricoeur in zijn studie zowel de tijd als het verhaal aan een nadere analyse onderwerpt en deze, in tegenstelling tot Braudel, zelfs nauw aan elkaar relateert. Nog sterker, het is zelfs zijn centrale these dat de tijd pas menselijke tijd genoemd kan worden naar de mate waarin hij narratief wordt gearticuleerd. Hij werkt dit uit in twee studies, waarvan het eerste deel, dat hier zal worden besproken, deze these uitwerkt voor de historiografie, terwijl in een volgende nog te verschijnen studie de fictie zal worden behandeld. Beide studies moeten overigens als vervolg worden beschouwd op een eerdere studie van Ricoeur over de metafoor (*La Métaphore Vive*, 1975), zodat er sprake is van een drieluik.

De structuur van *Temps et Récit* is de volgende. Ricoeur begint met een analyse van de tijd, zoals deze wordt behandeld door Augustinus in boek XI van zijn *Confessiones*. Vervolgens gaat hij nader in op bepaalde aspecten van het verhaal aan de hand van Aristoteles' *Poëtica*. Deze klassieke auteurs verschaffen de theoretische achtergrond, van waaruit Ricoeur bepaalde aspecten van de hedendaagse geschiedfilosofische problematiek nader analyseert. Hierbij komen enerzijds de verwerping van het narratieve element ter sprake bij de Annales-school en de positivistisch georiënteerde geschiedfilosofie en anderzijds het juist sterk benadrukken van de narratio bij de meer recente Angelsaksische geschiedfilosofie. In een slot-hoofdstuk, tenslotte, werkt Ricoeur zijn eigen ideeën nader uit, waarbij hij tot de conclusie komt dat de historische gerichtheid noodzakelijkerwijs narratief van karakter is en dat ook de Annales-school hierop geen uitzondering vormt.

Zoals gezegd, begint Ricoeur met een bespreking van Augustinus' analyse van het tijdsbegrip. Augustinus komt hiertoe naar aanleiding van de vraag wat bedoeld kan zijn met de woorden "In den beginne schiep God de hemel en aarde" en met name de vraag of er van een tijd vóór de Schepping kan worden gesproken en hoe dit te rijmen is met de eeuwigheid van God. Augustinus komt zo tot zijn bekende uitspraak: "Wat is dan de tijd? Wanneer niemand het mij vraagt, weet ik het;

wanneer ik het iemand, op zijn vraag, zou willen uitleggen, weet ik het niet".<sup>4</sup> Vervolgens behandelt hij enkele netelige aporieën met betrekking tot de tijd. Immers, hoe kan de tijd zijn als het verleden er niet meer is, de toekomst nog niet en het heden steeds weer verdwijnt? Toch spreken we over korte en lange tijd; maar waar is dat dan op gebaseerd? Als wij de tijd meten, waaraan kan deze dan worden gemeten? Als wij dit bijvoorbeeld doen aan de hand van de zon, dan is die zon zelf toch geen tijd, maar beweegt juist zelf weer in de tijd. Als enige oplossing voor deze aporieën ziet Augustinus het plaatsen van het tijdsbegrip in de menselijke geest. Er zijn in feite geen drie tijden: verleden, heden en toekomst, zo zegt hij, maar drie vormen van 'heden': het heden van het voorbijgegaane, het heden van het tegenwoordige en het heden van de toekomst. De tijd zelf is niet uitgebreid, maar moet worden gezien als een uitstrekking van de geest (*distentio animi*). Augustinus komt tot deze stelling via een 'reductio ad absurdum' van de overige mogelijkheden en hij lost er zowel het probleem van het 'zijn' van de tijd, dat geen zijn is mee op, als dat van de uitgebreidheid van de tijd, die geen uitgebreidheid is. We meten de tijd in het heden en in plaats van verleden, heden en toekomst komen nu de begrippen herinnering, aandacht en verwachting.<sup>5</sup>

Het meest cruciale element van Augustinus' analyse van de tijd is, volgens Ricoeur, de passage waarin hij het voorbeeld geeft van het uitvoeren van een handeling, te weten het voordragen van een lied. Bij het begin van zo'n 'performance' is de verwachting gericht op het geheel. Bij het voortgaan wordt er echter steeds een deel van de verwachting afgeknabbeld en gaat over in herinnering en zo raakt de handeling naar twee zijden gericht: naar een toenemende herinnering en een afnemende verwachting, terwijl het tegenwoordige in de aandacht aanwezig is, via welke de toekomst naar het verleden wordt geleid. *"En wat met het gehele lied gebeurt"*, zo stelt Augustinus vervolgens, *"dat gebeurt ook met zijn afzonderlijke delen en met zijn afzonderlijke lettergrepen, en dat gebeurt eveneens met een langere handeling, waarvan dat lied misschien maar een onderdeel is; en dat gebeurt tevens met het gehele leven van de mens, waarvan de delen bestaan uit alle handelingen van de mens, evenals het gebeurt met alle doorleefde eeuwen van de mensheid, waarvan de delen bestaan uit alle mensenlevens"*.<sup>6</sup> Voor Ricoeur is dit de meest cruciale passage van Boek XI van de *Confessiones*. *"Tout l'empire du narratif est ici virtuellement déployé"*, zo stelt hij en vervolgt dan: *"C'est à ces extrapolations simplement suggérées pas Augustin, que le présent ouvrage est consacré"*.<sup>7</sup>

Staat bij Augustinus de disharmonie van de tijdservaring centraal, bij Aristoteles gaat het in zijn *Poëtica* om het analyseren van de harmonie, die het kenmerk is van de poëtische act, waarbij het onderscheid tussen tragedie, epos of comedie niet zozeer ter zake doet. Bij al deze vormen van poëtische kunst gaat het om vormen van nabootsing (*mimesis*) en wel van menselijke handelingen. Deze nabootsing moet vooral niet worden gezien in termen van een kopiëren, maar als het aangeven van een intrigue of plot (*muthos*), hetgeen Aristoteles definieert als het "arrangeren van de gebeurtenissen".<sup>8</sup> De nabootsing en intrigue worden bij hem dus in feite als equivalenten gezien. Bij het in intrigue zetten gaat het om het aangeven van een logische band en niet zozeer om een chronologische. Het mogelijke of noodzakelijke moet worden aangegeven en niet een louter na elkaar plaats vinden van gebeurtenissen, hetgeen Aristoteles kenmerkend acht voor de geschiedschrijving. Het is in deze context dat hij zijn bekende vergelijking van de poëzie met de geschiedenis naar voren brengt: *"De dichter moet niet vertellen wat er is*

gebeurd, maar het soort dingen dat kan gebeuren, d.w.z. hetgeen naar waarschijnlijkheid of noodzakelijkheid mogelijk is". Het verschil met de geschiedenis ligt dan hierin, dat deze "beschrijft wat er gebeurd is" en dit acht Aristoteles van minder belang dan de poëzie.<sup>9</sup> Bij het aangeven van een intrigue of plot moet aan bepaalde logische eisen worden voldaan; zo moet zij een zekere eenheid vormen van een bepaalde omvang met begin, midden en einde, er moeten bepaalde verrassings-elementen inzitten e.d..

Van Aristoteles' *Poëtica* neemt Ricoeur de twee centrale elementen van het in intrigue zetten en de nabootsing van menselijke handelingen over. Dit duidt volgens hem namelijk de cruciale kern aan van de narrative structuur in de geschiedschrijving. Anderzijds neemt hij van Augustinus de analyse van de tijdservaring over. Uit beide studies distilleert hij dan ook de centrale stelling van zijn boek dat er tussen de activiteit van het vertellen van een geschiedenis en het temporele karakter van de menselijke ervaring een correlatie bestaat, die niet toevallig is, maar in tegendeel noodzakelijk, zodat hij zelfs kan poneren "*que le temps devient temps humain dans la mesure où il est articulé sur un mode narratif, et que le récit atteint sa signification plénière quand il devient une condition de l'existence temporelle*".<sup>10</sup>

Analoog aan Aristoteles beschouwt Ricoeur het in intrigue zetten, hetgeen de kern vormt van de verhalende activiteit, als een vorm van nabootsing, mimesis. Hij maakt hierbij echter een onderscheid tussen drie aspecten van de nabootsing, die hij mimesis I, II en III noemt. Mimesis II is in dit geheel het centrale element en zij vormt de eigenlijke verhalende configuratie. "Stroomopwaarts", zoals Ricoeur het uitdrukt, verwijst deze mimesis echter impliciet naar een voorgaande, de mimèsis I. Het gaat hier om een "Vorverständnis" van de meer algemene en structurele elementen, die inherent zijn aan menselijke handelingen en in feite het begin van een verhaal vormen. Deze handelingen hebben als het ware al een pre-narratieve structuur, die aan de dichter of verteller enerzijds en lezer of toehoorder anderzijds gemeenschappelijk is. In de mimèsis II vindt dan de feitelijke configurerende act van het vertellen plaats, waarvan de kern hieruit bestaat, dat uit heterogene elementen een synthese wordt gevormd. De mimèsis III, tenslotte, is het gericht zijn op de toeschouwer of lezer: door Ricoeur het "stroomafwaarts" van de narratieve act genoemd.

Ricoeurs centrale these is dus dat er sprake is van een nauwe relatie tussen de menselijke tijdservaring - en dat wil in feite zeggen de tijd als zodanig, want die is, zoals we bij Augustinus hebben gezien, alleen als menselijke tijd te begrijpen - en het verhaal. Dit geldt op micro-niveau bij individuele handelingen, maar verder ook bij groepen en uiteindelijk op macro-niveau voor de geschiedenis als geheel. Om hierbij het concept van de intrigue van Aristoteles als model te nemen is bepaald een vondst te noemen. Een handeling kan namelijk 1) niet los worden gezien van de beschrijving ervan, 2) niet los worden gezien van het temporele aspect, 3) een handeling is nooit in zijn totaliteit te beschrijven, omdat van zo'n totaliteit niet gesproken kan worden, 4) een handeling beschrijven impliceert noodzakelijkerwijs deze te zien vanuit een bepaalde optiek, hetgeen wil zeggen dat er een structuur in wordt aangegeven, hetgeen impliceert dat er een intrigue of plot

in wordt aangelegd.

Nu zijn deze zaken ook al door anderen benadrukt en de "philosophy of action" staat tegenwoordig bijzonder in de belangstelling. Het belangwekkende van Ricoeurs analyse is echter dat hij sterk het aspect van de temporaliteit erbij betreft en laat zien dat dit niet samenvalt met een loutere chronologie. Wat dat betreft had Aristoteles dus bepaald een verkeerd beeld van de geschiedschrijving, als hij haar, zoals we hebben gezien, tegenover de poëzie plaatst. Het andere belangwekkende aspect van Ricoeurs beschouwing is daarin gelegen, dat hij deze visie weet te vertalen naar haar relevantie voor de geschiedwetenschap. Dit laatste is vooral daarom van belang, omdat we hebben gezien dat binnen de geschiedwetenschap sterke krachten werkzaam zijn die zich juist verzetten tegen het idee dat zij verband zou houden met het verhalende aspect.

In de eerste plaats moet in dit verband de Annales-school worden genoemd. Haar verzet tegen het verhalende element in de geschiedschrijving is in feite nergens theoretisch gefundeerd, maar moet als een afgeleide worden gezien van een zich afzetten tegen het zogeheten "evenementiële" in de geschiedenis. Met name Braudel gaat er hierbij van uit dat evenementen typisch zijn verbonden met de gedragingen van individuen. Hiermee gaat een kritiek gepaard op de opvatting dat deze individuele handelingen de meest fundamentele dragers zouden zijn van historische veranderingen. Dit houdt dan weer verband met een kritiek op de politieke geschiedenis, omdat deze vorm van geschiedschrijving een sterke nadruk pleegt te leggen op handelingen van individuen. Braudels kritiek - en met hem die van de gehele Annales-school - impliceert dus in feite een geschiedfilosofische kritiek "in disguise", omdat hij zich verzet tegen een bepaalde visie met betrekking tot de meest fundamentele historische agentia, te weten dat individuen hiertoe gerekend moeten worden. Hier tegenover plaatst hij dan zijn eigen visie, die evenzeer een geschiedfilosofie "in disguise" impliceert, te weten de these dat in de geschiedenis niet individuen de fundamentele historische agentia uitmaken, maar sociale groepen of zelfs, op meer abstract niveau, structuren en conjuncturen. Hierbij gaat het bovendien om processen van een langere duur en niet om kortstondige evenementen. Deze evenementen worden niet alleen op één lijn gesteld met de politieke geschiedenis, maar ook met het verhalende element. Dat narratieve aspect wordt echter, zoals gezegd, nooit op zijn eigen merites bezien, maar eenvoudig gekoppeld aan evenementen en de politieke geschiedenis. Ricoeur spreekt hier terecht zijn verbazing over uit en hij is dan ook van mening dat met het badwater van de kortademige politieke evenementen niet ook het verhaal moet worden weggegooid.

Bij de zogeheten 'positivistische' richting binnen de Angelsaksische analytische geschiedfilosofie is ook sprake van een zich afkeren van het verhalende element. Het betreft hier het bekende model, zoals dat door Hempel in zijn artikel van 1942 is ontworpen.<sup>11</sup> Individuele gebeurtenissen worden hierbij herleid tot een bepaald type, om vervolgens met een bepaalde regelmatigheidsrelatie te worden verbonden. Van een te verklaren gebeurtenis moet op deze wijze worden aangetoond dat zij noodzakelijk zo moest gebeuren. Deze theorie is specifiek gericht op het aspect van de historische verklaringen en het aangeven van causale relaties. Zij wil deze meer wetenschappelijk maken, waarbij het aloude positivistische ideaal van de 'eenheid van wetenschappen', die zouden moeten beantwoorden aan dezelfde strenge criteria, het uitgangspunt vormt. Vanuit deze optiek wordt het verhaal niet zozeer verworpen, omdat het met evenementen ver-

band zou houden, maar omdat het verhalende aspect wordt geassocieerd met het vage en niet-wetenschappelijke 'verstehen', dat in vroegere Duitse discussies met zoveel verve tegenover het wetenschappelijke "erklären" werd geplaatst.

In de loop der jaren is het strikte model van Hempel, zoals het oorspronkelijk door hem was ontworpen, steeds meer afgezwakt. Zozeer zelfs, dat het zijn typische kenmerken ging verliezen. Sindsdien wordt er dan ook maar nauwelijks meer over dit onderwerp gesproken. In dezelfde tijd kwamen er echter binnen de Angelsaksische analytische geschiedfilosofie steeds meer stemmen op, die het narratieve aspect van de geschiedwetenschap nadrukkelijk aan de orde stellen. In dit verband kunnen de studies worden genoemd van onder meer Morton White en later Hayden White, Danto, Gallie en Munz. De uitvoerige kritieken op het positivistische verklaringsmodel hadden hier als het ware de weg voor vrij gemaakt.

Mede hierdoor heeft zich langzamerhand een bloeiende literatuur rond de historische narratio ontwikkeld. Het zou misschien voor de hand liggen dat Ricoeur zich bij deze 'narrativisten' zou aansluiten, maar dit is niet zonder meer het geval. Hoewel hij in feite elementen van alle narrativisten wil overnemen, heeft hij twee bezwaren tegen hen: 1) Zij tonen niet overtuigend aan dat het historische verhaal de verklarende taak volledig kan overnemen van het positivistische model. Wat dit betreft vormen zij geen bruikbaar alternatief. Hoewel Ricoeur het verhalen-de element, zoals het door de narrativisten wordt geschetst, een noodzakelijke voorwaarde acht voor de geschiedwetenschap, is het volgens hem geen voldoende voorwaarde ervan. 2) De narrativisten hebben over het algemeen een zeer onvolledig beeld van de moderne historiografie en benadrukken eenzijdig het aspect van de individuele handelingen.

Ik zal hier niet ingaan op alle details van de diverse door narrativisten naar voren gebrachte standpunten. Zo benadrukt Danto dat historische gebeurtenissen beschreven worden met het oog op latere, hetgeen Ricoeur als een vorm van een 'miniatur intrigue' beschouwt.<sup>12</sup> De theorie van Gallie dat het in een verhaal gaat om de 'volgbaarheid' ervan heeft evenzo intrigue-achtige aspecten.<sup>13</sup> Bij Mink ligt de nadruk op het begrijpen 'achteraf', zodat - in tegenstelling tot Gallie, die de contingenties in het verhaal benadrukt - bepaalde determinaties worden aangegeven en contingenties juist verdwijnen. Mink brengt ook naar voren dat het in de geschiedschrijving gaat om het aangeven van bepaalde unieke configuraties, het leggen van verbanden, waardoor de gebeurtenissen in een groter geheel en binnen een bepaalde conceptie als een eenheid worden gezien.<sup>14</sup> Het temporele aspect verdwijnt, naar Ricoeurs mening, hier echter te veel door.<sup>15</sup> Hayden White, tenslotte, past in zijn *Metahistory* de categorieën van de literaire kritiek toe op de historiografie. De intrigue - of zoals White het noemt, de 'emplotment' - staat hierbij echter niet zo centraal als Ricoeur het gewild zou hebben. Het is bij hem immers slechts één van de verklaringsvormen, naast die van 'formal argument' en 'ideological implication', terwijl de stijlfiguren van metafoor, metonomie, senecdoche en ironie een niet minder belangrijke functie vervullen.<sup>16</sup>

De studie die Ricoeur het meest waardeert is die van Paul Veyne *Comment on écrit l'Histoire*.<sup>17</sup> Veyne behoort niet tot de Angelsaksische 'narrativisten', maar is er toch nauw mee verwant. Bij Veyne staat het ook door Ricoeur zozeer benadrukte begrip 'intrigue' centraal. De tegenstelling tussen verklaren en begrijpen verdwijnt bij Veyne, omdat een verklaring in de geschiedenis volgens hem niet meer is dan een begrijpelijk verhaal. Vanuit deze visie verliest het evenementiële

aspect ook zijn aanstootgevende karakter, omdat het hierbij volgens Veyne niet gaat om het unieke of onverwachte, maar om een specifiek element binnen een intrigue. Ricoeur neemt deze visie zonder meer over en maakt er gebruik van in zijn laatste hoofdstuk, waarin hij op grond van zijn eerdere theoretische analyses de moderne geschiedwetenschap - en dat is voor hem de Annales School - aan een nader onderzoek onderwerpt.

Er is sprake, zo stelt Ricoeur, van een breuk tussen de wetenschap van de geschiedenis en het verhalende element. Men zou hieraan kunnen toevoegen dat hier van een proces sprake is, dat met name de moderne geschiedwetenschap kenmerkt en dan weer in het bijzonder die van de Annales-School. Volgens Ricoeur is er sprake van een breuk op drie niveaux: op dat van de procedures van het historisch onderzoek, met betrekking tot de historische entiteiten en met betrekking tot het tijdsbegrip. Aan de hand van een nadere analyse van deze aspecten wil Ricoeur tot een herstel komen van de breuk tussen de geschiedwetenschap en het verhaal.

1) *Procedures van het historisch onderzoek.* Ricoeur benadrukt het belang van het aangeven van eenmalige causale relaties in de geschiedschrijving als een tussen-niveau tussen het positivistische nomologische verklaringsmodel en het louter aangeven van causale verbanden in een verhaal. Hij baseert zich hierbij op de analyses van Weber, die een 'adequate oorzaak' wil aangeven door na te gaan wat mogelijkerwijs gebeurd zou zijn als een bepaalde factor (een mogelijke causale kandidaat) niet zou hebben plaatsgevonden.<sup>18</sup> Hierbij spelen volgens Ricoeur bepaalde ervaringsregels steeds een rol, die 'wetmatig' van karakter zijn, evenals de analyse van factoren die van invloed zijn geweest. Het gaat hierbij om het aangeven van bepaalde graden van waarschijnlijkheid en importantie met betrekking tot een geheel van noodzakelijke voorwaarden. Ricoeur benadrukt dat het steeds een eenmalige loop van gebeurtenissen betreft, waardoor er van een verwantschap sprake is met een intrigue. Omdat het echter niet noodzakelijkerwijs hoeft te gaan om handelingen van individuen en bovendien onbedoelde gevolgen er mede bij worden betrokken, spreekt Ricoeur in dit verband overigens liever van een 'quasi-intrigue'.

2) *Entiteiten van de historiografie.* Bij verhalen worden in eerste instantie aanwijsbare personen met hun intenties betrokken. De moderne historiografie beschrijft daarentegen sociale collectiviteiten of nog abstractere entiteiten. Ricoeur maakt met betrekking hiertoe gebruik van het door Mandelbaum in zijn *The Anatomy of Historical Knowledge* gemaakte onderscheid tussen 'algemene gebeurtenissen', die de geschiedenis van 'societies' betreffen en 'speciale geschiedenissen', die bepaalde 'cultures' behandelen, zoals techniek, kunst, religie enz.: de eerste zijn continu en betreffen een bepaalde geografische regio, terwijl de tweede niet alleen meer discontinu en abstract zijn, maar wat hun inhoud betreft ook meer afhankelijk zijn van de visie van de historicus.<sup>19</sup> Zich baserend op deze door Mandelbaum aangegeven indeling maakt Ricoeur een onderscheid tussen diverse soorten van historische entiteiten. Volken, naties en civilisaties (door Mandelbaum als 'societies' aangeduid) omschrijft hij als entiteiten van de eerste orde. Bij deze entiteiten is sprake van een participierend deelnemen van individuen, zodat

op analoge wijze van een 'handelen' van deze entiteiten kan worden gesproken en het gerechtvaardigd is hen als een 'quasi-personnage' aan te duiden. Zij figureren als het ware als narratief subject op het niveau van wat Ricoeur eerder de *Mimèsis II* heeft genoemd en verwijzen naar het niveau van de *Mimèsis I* van handelende individuen.<sup>20</sup> Entiteiten van de tweede orde, daarentegen, zijn conceptualisaties van de historicus en ze zijn, volgens Ricoeur, vooral ontleend aan de sociale wetenschappen. Ricoeur noemt in dit verband als voorbeeld 'imperialisme', maar men zou ook 'feodalisme' of 'bureaucratisering' kunnen noemen. Het gaat hierbij om soortbegrippen en niet om afzonderlijke verschijnselen. Deze entiteiten ontleen hun bestaan aan entiteiten van de eerste orde en mogen niet als 'quasi-personnages' worden beschouwd. Zij moeten strikt nominalistisch worden geïnterpreteerd en dat geldt in versterkte mate voor de entiteiten van de derde orde. Hieronder verstaat Ricoeur begrippen als 'klassieke oudheid', 'Athene', 'de Renaissance', 'Barok', 'Franse Revolutie' e.d., die, zo stelt hij, in nieuwe holistische entiteiten de thema's, procedures en resultaten van de speciale geschiedenissen integreren.<sup>21</sup>

3) *Historische tijd en het evenement*. Evenementen worden binnen de Annales-School gewoonlijk getypeerd als 'eenmalig', 'contingent' of 'afwijkend of verrassend'. Ricoeur wil van deze voorstelling de scherpe kantjes afhalen door te benadrukken dat evenementen als onderdeel moeten worden opgevat van een intrigue, waardoor de voornoemde typeringen verdwijnen: ze maken weliswaar deel uit van eenmalige intrigues, maar deze beantwoorden zelf weer aan bepaalde types. Verder kan binnen de structuur van een intrigue in plaats van contingenties gesproken worden van bepaalde waarschijnlijkheden of zelfs noodzakelijkheden.

Aan het einde van zijn boek bespreekt Ricoeur de *Méditerranée* van Braudel om hiermee zijn centrale these van het belang van de intrigue te illustreren. Zoals hiervoor al aangegeven, worden door Braudel drie tijdsniveaux onderscheiden, door hem aangeduid als de 'histoire quasi immobile', de 'histoire lentement rythmée' en de 'histoire à la dimension de l'individu', zeer globaal de niveaus van de geografie, beschavingen en economieën en tenslotte de politieke evenementen. In eerste instantie zou men kunnen stellen dat het hier om drie verhalen of intrigues gaat. Toch wil Ricoeur van één intrigue spreken, die het gehele werk omvat. Naar zijn mening betreft het hier immers het thema van het verdwijnen van de Middellandse Zee als brandpunt van de wereldgeschiedenis, welke rol in de loop der jaren door de Atlantische Oceaan wordt overgenomen. Dit proces speelt zich af tijdens de regeringsperiode van Philips II. Volgens Ricoeur zijn in dit verband - ondanks de schijn van het tegendeel - de drie niveaus wel degelijk aan elkaar gerelateerd. Zo verwijst het eerste deel al naar de geopolitieke polariteit tussen het Spaanse en Turkse Rijk. Bovendien gaat het steeds om *mensen*, die een bepalende rol spelen in de geschiedenis. In dit verband citeert Ricoeur Braudel als hij zegt: "*Répetons-le: ce ne sont pas les espaces géographiques qui font l'histoire, mais bien les hommes, maîtres ou inventeurs de ces espaces*" en "*Ce n'est pas l'eau qui lie les régions de la Méditerranée, mais les peuples de la mer*" (292).<sup>22</sup> De these van Ricoeur om volken, naties of beschavingen als 'quasi-personnages' op te vatten wordt door Braudel in meer letterlijke zin in de praktijk gebracht als hij de beschavingen van de Middellandse Zee typeert als 'les personnages les plus complexes' (294).<sup>23</sup> De evenementen van het derde deel van de *Méditerranée* werpen hun schaduw ook al vooruit in het tweede deel,

aldus Ricoeur, wanneer Braudel bijvoorbeeld spreekt over de toevoer van de edele metalen als belangrijke evenementen in het geschiedverloop (293).<sup>24</sup> Ricoeur wil dus het aspect van de intrigue niet beperken tot wat Braudel het derde niveau van de evenementen noemt. Neen, het gehele driedelige werk vormt een intrigue op grote schaal, hoewel er uiteraard ook van sub-intrigues op ieder van de drie niveaux sprake is. Dat Ricoeur toch liever van een 'potentiële' intrigue spreekt heeft zijn reden in het feit dat Braudel de driedeling van zijn werk ophangt aan drie verschillende tijdstromen. Wonderlijk genoeg gaat Ricoeur niet nader in op deze indeling van het historisch proces door Braudel in drie tijd-lagen. Dit verbaast te meer omdat deze indeling geheel ingaat tegen het eerder door hem behandelde Augustiniaanse tijdsbegrip. In een noot wijst Ricoeur er wel op dat Braudel in zijn *Ecrits sur l'Histoire* stelt dat de drie tijdlagen zonder moeite in eenzelfde schaal zijn te passen. Welke schaal kan dat anders zijn dan de fysische, vraagt Ricoeur zich in dit verband dan terecht af (302).<sup>25</sup>

Ik zou deze vraag nog aanzienlijk willen aanscherpen en de vraag willen stellen hoe men zich de supertijd moet voorstellen van waaruit de drie tijdstromen van Braudel waarneembaar zouden zijn en in hun relatieve snelheid met elkaar vergeleken zouden kunnen worden. Het wordt nog problematischer als zo'n tijdstroom wordt geontologiseerd tot een concrete entiteit en zelfs letterlijk wordt gepersonifieerd. Zo spreekt Braudel van de 'longue durée' als een 'personnage encombrant, compliqué, souvent inédit'.<sup>26</sup> Het hoeven overigens geen drie tijdstromen te zijn, want in zijn *Ecrits* spreekt Braudel ook over 'dix, cent durées diverses'.<sup>27</sup> Overigens spreekt hij ook wel van diverse aspecten van het verleden, die zich met verschillende snelheid 'in de tijd' zouden voortbewegen, waarbij men zich kan afvragen welke tijd dat dan wel weer is.

Ricoeur gaat niet nader in op deze voor de hand liggende vragen, zodat zijn bespreking van het tijdsbegrip bij Braudel bepaald onbevredigend is. Dit doet echter niets af aan de hoofdthese van zijn studie, te weten dat er van een noodzakelijke en intrinsieke band sprake is in de geschiedschrijving tussen de ordening van de tijd en het narratieve aspect. Met betrekking tot het verhalende aspect staat bij hem vooral het in intrigue zetten centraal. Volgens Ricoeur heeft de intrigue met name de functie de gebeurtenissen uit het verleden tot een zinvolle eenheid te configureren, waarbij de loutere chronologische ordening van de tijd wordt doorbroken. Deze conceptie van de intrigue als cruciaal aspect van de geschiedschrijving lijkt zeer vruchtbaar en een nadere analyse alleszins waard. Zij biedt in ieder geval de volgende voordelen: 1) Het verhalende aspect van de geschiedschrijving wordt erdoor gedynamiseerd, 2) Alle nadruk wordt gelegd op het standpunt en de visie van de historicus, 3) Men is niet meer gebonden aan het niveau van handelende individuen en hun motieven, waarmee verhalen maar al te vaak worden geassocieerd: ook sociale entiteiten kunnen aan de orde komen als historische agentia, 4) Naast omstandigheden, factoren, onbedoelde gevolgen e.d., passen binnen het concept van de intrigue zowel structuren of conjuncturen als evenementen.

Het meest algemene kenmerk van de intrigue, zoals dit door Ricoeur in zijn studie die wordt benadrukt en nader uitgewerkt, is, dat hierin heterogene elementen door de historicus tot een betekenisvolle eenheid worden gebracht. Er is nauwelijks een betere omschrijving mogelijk van de taak van de geschiedwetenschap.

## NOTEN

1. Zie hiervoor mijn bijdrage *Geschiedenis en Filosofie* elders in dit nummer.
2. K. Bertels, *Geschiedenis tussen Structuur en Evenement* (Amsterdam, 1973), 23.
3. In een recent artikel zegt Haydn White van het hier besproken boek van Ricoeur, dat inmiddels ook in een Engelse vertaling is verschenen (*Time and Narrative* (Chicago, 1983)): "This work, in my view, puts the whole problem of narrative, not to mention philosophy of history, on a new and higher phase of discussion" („The question of narrative in contemporary historical theory", *History and Theory* XXIII (1984), 30).
4. Augustinus, *Confessiones*, boek XI, 14.
5. Het is in dit verband interessant om op te merken dat Collingwood in 1926 een soortgelijke visie op de tijd ontwikkelt: "Within this present there are, as really as you like, two elements (necessity and possibility), each of which taken singly or in isolation characterizes a being which is not real but ideal - the past and future respectively. Thus the past as past and the future as future do not exist at all, but are purely ideal; the past as living in the present and the future as germinating in the present are wholly real and indeed are just the present itself". (R.G. Collingwood, „Some perplexities about time: with an attempted solution", *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series 26 (1925-1926), 149). Deze visie op de tijd is in zoverre van belang in Collingwoods ontwikkeling, dat zij hem uiteindelijk brengt tot zijn bekende kentheoretisch idealistische visie op de geschiedenis.
6. Augustinus, *Confessiones*, boek XI, 28, 38.
7. Ricoeur, *Temps et Récit*, 41.
8. Aristoteles, *Poëtica*, 1450 a, 4.
9. Ibid., 1451a, 36-39-1451b, 1-7.
10. Ricoeur, *Temps et Récit*, 85.
11. C.G. Hempel, „The function of general laws in history", *The Journal of Philosophy* 39 (1942), 35-48; herdrukt in P. Gardiner, *Theories of History* (Glencoe, 1959), 344-356.
12. A.C. Danto, *Analytical Philosophy of History* (Cambridge, 1965), 142-181.
13. W.B. Gallie, *Philosophy and the Historical Understanding* (New York, 1964), 22-71.
14. L.O. Mink, „Philosophical analysis and historical understanding", *Review of Metaphysics* 20 (1968), 667-698 en „History and fiction as modes of comprehension", *New Literary History* 1 (1969-1970), 541-559.
15. Ricoeur, *Temps et Récit*, 224.
16. H. White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore and London, 1973), 1-42.
17. Paul Veyne, *Comment on Ecrit l'Histoire. Essai d'Epistemologie* (Parijs, 1971).
18. M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Tübingen, 1951), 266-323.
19. M. Mandelbaum, *The Anatomy of Historical Knowledge* (Baltimore and London, 1977), 3-23.
20. Deze visie van Ricoeur, waarbij hij uitgaat van het participierend deelnemen van individuen aan een maatschappelijke constellatie, doet sterk denken aan het standpunt dat Collingwood in zijn *New Leviathan* (Oxford, 1942) inneemt: "What, then, do I call a society? It is a kind of community; but what kind? Every community is a community because there is something that its members share; what the members of a society share is social consciousness. (139).

21. De entiteiten van de tweede en derde orde worden door Ankersmit in zijn *Narrative Logic. A semantic Analysis of the Historian's Language* (Den Haag, 1983) als 'narrative substances' nader geanalyseerd. Bij het standpunt van Ricoeur dat de entiteiten van de tweede orde vooral afkomstig zijn van de sociale wetenschappen, kan men bepaald een vraagteken zetten.
22. Geciteerd uit Braudel, *Méditerranée*, 206, 252.
23. Ibid., 95.
24. Ibid., 427, 437.
25. Voor de betreffende passage bij Braudel zie zijn *Ecrits sur l'Histoire* (Paris, 1969), 76.
26. Ibid., 54.
27. Ibid., 112.